

Nyupptäckta hällmålningar

Fjällsjö socken, Ångermanland,
Strömsunds kommun, Jämtlands län

Bernt Ove Viklund, Härnön i juni 2004
Kulturmiljövårdarna AB i Härnösand

Rapport 2004: 3

INLEDNING

Under åren 1996-2003 kom 10 hällmålningar till kännedom i landskapet Ångermanland inom Jämtlands och Västernorrlands län (Viklund 1996a, b, 1997a, b, 1999, 2002, 2003, a, b, c, d, e, f, 2004a, b). Tre av dem dokumenterades inom Fjällsjö socken i Strömsunds kommun i Jämtlands län. I angränsande Ramsele socken i Sollefteå kommun i Västernorrlands län upptäcktes sex av målningarna. En upptäcktes i Anundsjö socken inom Örnsköldsviks kommun. Före dessa upptäckter var tre kända i landskapet, Stor-Åbodsjön i Sidensjö, Brattforsen i Fjällsjö och Trolltjärn i Anundsjö. Fram till och med 2003 var därmed 13 kända i landskapet. I Norrland som helhet omkring 35 stycken. I Sverige som helhet ca. 40 stycken. Nu är 15 stycken dokumenterade i Ångermanland. Landskapet har därmed omkring 43 procent av kända hällmålningar i Norrland och omkring 38 procent av kända hällmålningar i landet. I följande rapport presenteras de tre senaste upptäckterna vilka kom till kännedom i skiftet oktober-november 2003 och i maj 2004. De två senaste upptäcktes av Bernt Ove Viklund/Kulturmiljövårdarna i Härnösand AB (KMV AB) på inventeringsuppdrag åt länsstyrelsen i Jämtlands län.

Referenslistan i slutet av rapporten har satts samman från tre PM om hällmålningar (Viklund 2003b, -d, -e, -f), 2004 års två första rapporter (2004a, -b) och en relevant litteraturlista för det beskrivna området i västra Ångermanland.

Till alla de genom åren intresserade följeslagarna i markerna riktar jag mitt allra hjärtligaste tack! Till länsantikvariern i Jämtlands län vilken gav möjlighet till här avrapporterad dokumentation är mitt tack lika hjärtligt!

KARTOR

Blå kartan 204 Strömsund, 205 Junsele, ekonomiska kartan 20G 2-3 e-f, 20G 2-3 a-b

PERSONAL

Arbetet i markerna utfördes av Bernt Ove Viklund, arkeolog vid KMV AB i Härnösand. Rapporten är skriven av densamme. Under tiden 27-28 maj var Karl-Johan Olovsson, arkeolog vid Jämtlands läns museum, inbjuden till slutbesiktning. Då skedde återbesök vid de tre senast upptäckta hällmålningarna. I samband med de två senaste upptäckterna deltog Hans Bagge från Backe, Carin Johansson från Mårdsjön och Mats Matsson från Bofors.

TIDIGARE UPPTÄCKTA HÄLLMÅLNINGAR I FJÄLLSJÖ SOCKEN

Den först upptäckta hällmålningen i socknen är belägen vid *Brattforsen*. Anmälan till Läns museet i Jämtlands län gjordes av Bo-Göran Hedberg m. fl. vilka 1980 noterade älgmotiv på platsen. Enligt muntlig uppgift från Brattfors (maj 2004) var målningen tidigare iakttagen av pojkar från Brattfors by vilka åkte skridskor och spelade ishockey på den smala viken under hällstupet. Muntlig information från flera personer i området talar även om att man tidigare, innan skogen dolde figurerna, såg "lappgubben" och "lappgumman" i berget. Som jag tolkar det verkar det vara monumentalt stora antropomorfa figurer vilka gett benämningarna. Att det inte är helt ovanligt med människoliknande formationer på platser med hällmålningar känner vi till sedan tidigare. Jag vill dock tillägga att sådana figurer inte alltid är så lätta att se. Till inte så liten del beror det på från vilket håll man betraktar berget eller blocket. Perspektivet måste därmed vidgas med utgångspunkt från själva målningen. Hällmålningen vid Brattforsen har skyltats av ComVid i Strömsund på uppdrag av länsstyrelsen.

Hällmålningen på *Borsklacken* upptäcktes 1996. Där visade sig även för första gången målningar vilka ligger på ett sluttande "golv" inne i en abri. Även den fornlämningsmiljön har skyltats av ComVid och där, som vid Brattforsen, på fyra språk, svenska, engelska, franska och tyska.

Hällmålningen på Jansjöskogen var känd i trakten av Jansjö med omland. En jägare från byn hade tidigare under 1990-talet lagt märke till den en kväll när solen sken på blocket. Det mäktiga flyttblockets målning gavs namnet "*Det mystiska korset*" och skyltades av några intresserade i Jansjö. Den kom till min kännedom 1997 och anmäldes samma år in som hällmålning (Viklund 1997b).

På *Brinnåsklippen* upptäcktes i slutet av oktober 2003 en hällmålning i ett mycket ovanligt läge (Viklund 2003f, 2004b). På grund av tekniskt trassel och knappa ljusförhållanden blev den då endast preliminärt rapporterad. Kompletterande uppgifter kommer nedan.

METODER

Metoderna för fältarbetet i västra Ångermanland är av enkelt slag. De ger sig inte ut för att vara originella, eller för den delen, speciellt tekniskt avancerade. Metoderna har tillämpats med praktisk början 1996. Innan dess bestod den mest av funderingar kring kända hällmålningar, dess närmaste omgivning och omland. Litteraturstudier och samtal med kollegor har som alltid varit av väsentligt värde. Detsamma gäller kontakten med intresserad lokalbefolkning. Det praktiska inslaget under 1980- talet och första hälften av 1990- talet var att vid sporadiska inventeringstillfällen genom riksantikvarieämbetet, eller andra arbetsgivare, spontant och okulärt besiktiga iögonfallande hållar i inventerings- och kursområden i Ångermanland, södra Lappland, östra Dalarna, östra Jämtland samt i norra Västerbotten. Dessa fältstudier gav inget konkret resultat men måste ändå betecknas som lärerika.

Med början 1996 sker inventeringen med okulär besiktning och förstoringsglas. För att konstatera om misstänkta rödfärgningar släpper från underlaget används tummen fuktad med saliv. Rödockra färger inte av sig under sådan beröring. Därefter har metoden med början 2003 utökats till pannlupp med åtta gångers förstoring. I samband med slutbedömning av de tre senaste upptäckterna användes stereolupp med 20 gångers förstoring. Detta är melodin för att verkligen komma nära in på färgen och berget. I några fall har använts en metod att med mjuk pensel mycket skonsamt avlägsna lav, alg och mossor från utvalda mikropartier av berg där hällmålning kunde misstänkas (Viklund 2003e, 2004b och denna rapport). En viktig metod är även att besöka noterade lokaler med diffusa hällmålningar åtminstone ett par gånger innan klassificering sker och allra helst sker det tillsammans med en eller flera personer insatta i inventering och dokumentation av hällmålningar. En metod i sig är att då diskutera vad som noterats på berg och block. Basmetoden i samband med fältforskningen är själva kännedomen om områdets kulturmiljöer och topografiska förhållanden. Fax-, Fjällsjö- och Vängelälvens kulturmiljöer och dessa vattens utomordentliga betydelse för det kluster av hällmålningar vi upptäckt i området till dags dato är givet.

Sedan 1996 har en speciell fornlämningskontext oftast styrt stegen i markerna. Som jag ser det kan vi även inom östra Jämtland och södra Lappland använda oss av samma arbetsmodell. Områdenas fornlämningsbestånd och inte minst dess topografiska förhållanden och vattendragen i områdena skvallrar om att även där har vi stor möjlighet att finna hällmålningar.

Med utgångspunkt från resultatet hittills i Fjällsjö och Ramsele sn visar det sig att hällmålningar (åtminstone i det området!) är betydligt vanligare än vad som tidigare varit uppfattningen. Resultatet kommer sannolikt att kunna påverka tolkningarna av den förhistoriska bildvärlden, inräknat hållristningslokalerna vid t. ex. Nämforsen och Glösa.

KARTA 1. ÖVERSIKT HÄLLMÅLNINGAR I FJÄLLSJÖ OCH RAMSELE

BESKRIVNING AV PLATSERNA MED HÄLLMÅLNINGAR

Brinnåsklippen 1 (upptäckt 29 oktober 2003))

Blå kartan 205 Junsele, ekonomiska kartan 20G 2-3 e-f Bofors

Fastighet: Silsjönäs 1: 37

Koordinater: X 152 68 04, Y 706 59 29

BILD 2. PLATSEN FÖR HÄLLMÅLNINGEN BRINNÅSKLIPPEN 1.

Hällmålningen består av en konturtecknad och delvis ifylld älg, ett fyllt zigzag-motiv och en delvis ifylld människofigur direkt bakom älgan (bild 3). Människofiguren vänder bålen mot betraktaren. Älgan är 55 cm lång med en kropp 23 cm hög. Frambenet är 12 cm långt. Det bakre benet är delvis borta, det återstår 4 cm. Människofiguren är 63 cm hög. Maxbredd på kroppen är 20 cm. Huvudet är 13 cm brett. Benen är 17 cm långa. Vid senaste besöket tyckte vi oss se att figuren har en stående fallos riktad mot älgens bakdel. Zigzag-motivet är 27 cm långt och 3-4 cm brett. Platsen för målningen är mycket iögonfallande (bild 2). Intill den lilla platån stupar berget rakt ned knappt 10 meter. I närmiljön är flera hällstup. Läget är mycket ovanligt. Avståndet till Vängelälven i söder är fågelvägen ca 1, 2 km. Närmaste kända fornlämning är hällmålningen Brinnåsklippen 2, bara några hundra meter nordväst om Brinnåsklippen 1. Boforsklacken ligger omkring en kilometer i sydväst. Förutom hällmålningen på den klacken finns fångstgropar och boplatser i dess närmiljö. Fångstgroparna finner jag ingen anledning att tro att de dateras till "hällmålningstiden". Däremot skvallrar de tydligt om områdets värde i älgjakt. Idag ser jag landet mellan de tre hällmålningarna som ett "älgpass". Närmast direkt till höger om aktuell målning är en mycket stor, och i mina och andras ögon en tydlig antropomorf ansiktsfigur i berget (bild 1, framsidan). Där är även något rött i berget strax nedan till vänster om denna mäktiga naturbildning. Dessvärre fanns ingen som helst möjlighet att nå dit. För att komma nära måste man klättra till närmaste platå från vilken man sedan kan komma upp till rödfärgningen.

En aluminiumstege och rep samt medhjälpare på markplan innebär att man kan nå dit. Återbesök sker under sommaren 2004.

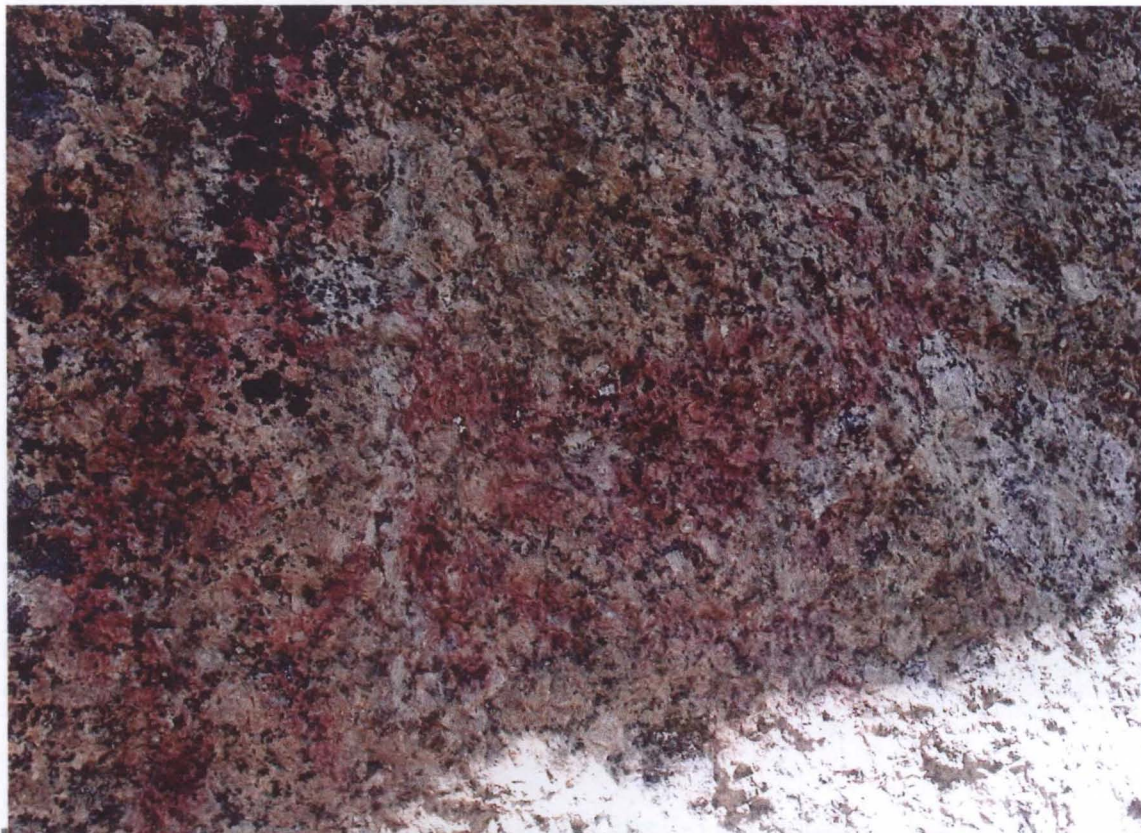

Bild 3. NÄRBILD AV HÄLLMÅLNINGEN. MÄNNISKOFIGUREN SYNS TILL VÄNSTER OM ÄLGEN OVANFÖR VARS HUVUD VI SER ETT ZIGZAG-MOTIV.

Brinnåsklippen 2

Blå kartan 205 Junsele, ekonomiska kartan 20G 2-3 e-f Bofors

Fastighet: Silsjönäs 1:37

Koordinater: X 152 68 04, Y 706 59 29

Hällmålningen består av en konturtecknad mindre älg och färgfragment. Färgen är svagt röd. Riktningen är mot SV. Älgen är 18 cm lång med en kropp som är åtta cm hög. Benen är sex cm långa. 70 cm ovanför älgen är färgfragment inom en yta omkring 60 x 40 cm. Platsen vid ingången till en blockgrotta kan till viss del jämföras med Högberget 4 (Viklund 2002). Blockgrottan består av två stora block (bild 4). Det högra blocket där målningen finns är 10 meter långt och tre meter högt och har överhäng. Från marken är det 120 cm upp till älgfiguren. För att se eventuella målningar inne i blockgrottan måste utrustning för elektricitet bäras fram till platsen vilket är på en platå av berget. Platsen kallas i byn Bofors för "Grottan". Under den tid när kor och får gick på skogen uppehöll sig gärna fåren vid regnväder på denna plats. De tog då skydd inne i grottan. Vi anar Brinnåstjärnen därifrån. Direkt bakom blockgrottan är ett mäktigt hållstup. Det är även ett antal block intill aktuell plats. Det är gott om älgspillning intill målningen vilken borstades fram med skonsam hand.

Bild 4. PLATSEN FÖR HÄLLMÅLNINGEN BRINNÄSKLIPPEN 2. MÅLNINGEN ÄR TILL HÖGER OM INGÅNGEN TILL BLOCKGROTTAN.

Ökullen/Malmön

Blå kartan 204 Strömsund, ekonomiska kartan 20g 2-3 c-d Norrby

Fastighet: ?

Koordinater: X 151 10 90, Y 706 80 82

Bild 5. PLATSEN FÖR HÄLLMÅLNINGEN PÅ ÖKULLEN.

Hällmålningen består av en konturtecknad mindre älg, en eventuell älg samt färgfragment. Älgen är 40 cm lång och 18 cm hög. Benen är sju cm långa. 50 cm framför älgen är färgfragment. Från marken till älgen är det 160 cm. Direkt till vänster om älgen är mest sannolikt ännu en älg, 16 cm lång och 9 cm hög. Platsen för målningen påminner om en naturlig arena (bild 5 och 6). Mellan hällen och den storblockiga terrängen, vilken finns omkring 7 meter från målningen, är ett "rum" utan stora block. En smal naturlig ramp i berget löper till vänster om målningen upp till platån på berget ovanför fornlämningen. Till sjöstranden är det ca 25 meter. Det är älgspillning i närområdet. Målningen framkom genom skonsam borstning på en utvald mindre del av berghällen. Närmaste kända fornlämningar är ett par boplatser vilka ligger 400-500 meter nordväst om hällmålningen på fastlandssidan. Söderut på Malmön finner vi fem boplatser och fångstgropar. Avståndet till hällmålningen vid Brattforsen är omkring 2, 4 kilometer fågelvägen nedströms Vängelälven.

Bild 6. KARL-JOHAN OLOVSSON BETRAKTAR HÄLLMÅLNINGEN PÅ ÖKULLEN GENOM STEREOLUPP.

Hällmålningen på Ökullen/Malmön passar mycket väl in i den arbetshypotes vilken går ut på att "knyta ihop" lokalerna längsmed Vängelälven. Därför finner jag även som sannolikt att det kommer att upptäckas fler lokaler mellan målningen på Ökullen och den klassiska lokalen vid Fångsjön i Ströms socken vilken ligger knappt 2 mil nordväst om Ökullen. Men även nedströms mot Brattforsen och vidare mot Boforsklacken-Brinnsåklippen och Lillklippen inom Ramsele socken finns möjligheter till fler upptäckter. Men jag tror inte vi kan förvänta oss några speciellt stora lokaler.

AVSLUTNING

De nu 12 kända hällmålningarna i Fjällsjö och angränsande socknen Ramsele (inom Sollefteå kommun i Västernorrlands län) skvallrar enligt mitt synsätt tydligt om att fler upptäckter är att vänta så till vida systematisk inventering med hällmålningar för ögonen genomförs. Sannolikt är det också bara en tidsfråga innan vi även har upptäckta hällmålningar kända i de nu fyndtomma socknarna Bodum, Tåsjö och Junsele i västra Ångermanland. Det kända mönstret av fornlämningar i det området talar, enligt min uppfattning, om att berg och block även där måste ha bemålats. Och inte minst att vi även där har mycket betydelsefulla vattenvägar.

Enligt min uppfattning kan som nämnts ovan de flesta stora och tydliga hällmålningarna i Mellannorrland redan kommit till vår kännedom. Här tänker jag på lokaler såsom Boforsklacken, Högberget 1, Flatruet, Fångsjön, Hästskotjärn, Stor-Åbodsjön, Skärvången med flera. Det är nog först under senare år vi på allvar börjat uppmärksamma diffusa och fragmentariska målningar och färgfläckar och sådana går man troligen förbi så tillvida man inte är i markerna för inventering efter aktuell fornlämning. En kännedom om de senaste årens upptäckter kan också vara värdefull. Extrema svårigheter kan dessutom sägas gälla om hällmålningen är täckt av lav, alg och/eller mossor. På sådana platser syns ingenting överhuvudtaget. Då handlar det om själva platsens dragningskraft och interaktionen mellan fältforskaren, vilkens primära uppgift är att omvandla natur till kultur, och omgivningens "signaler".

Referenser

- Viklund, Bernt Ove.** 1996a. Hällmålningar har hittats i sommar, i; Forntidsföreningen Angurs tidskrift Grote Angur, augustinumret. Örnsköldsvik.
- 1996b. I älgens eget rike, i; Forntidsföreningen Angurs tidskrift, Grote Angur, oktobernumret. Örnsköldsvik. 35. I älgens rike. Grote Angur oktober 1996.
 - 1997a. Nyupptäckta hällmålningar i Anundsjö, Fjällsjö och Ramsele i Ångermanland, i; Johan Nordlandersällskapetets tidskrift Oknytt Nr 3-4. Umeå.
 - 1997b. Rapport över fornminnesinventering i Bodums och Fjällsjö socknar, Ångermanland, Jämtlands län. Länsstyrelsen Jämtlands län.
 - 1998. Rapport över arkeologisk dokumentation av delar av området Sörånäset i Ramsele socken, Ångermanland, Västernorrlands län. Uppdrag av Länsstyrelsen i Västernorrlands län.
 - 1999. Älgar målade i älgens eget rike, i; Tidsspår 1997-99. Hembygdsbok för Ångermanland och Medelpad (red. Bergvall). Härnösand.
 - 2000. Rapport över skadeinventering i området Sörånäset, Ramsele socken, Ångermanland, Västernorrlands län. Länsstyrelsen Västernorrland, Kulturmiljövårdsavdelningen. Härnösand.
 - 2002. Några av hällmålningarna i västra Ångermanland, i; Studier i Regional Arkeologi 2 - Hällbilder och hällbildernas rum (red. Lindgren, Klang, Ramqvist). Mitthögskolan Örnsköldsvik. Örnsköldsvik.
 - 2003a. Hällmålningar i västra Ångermanland. C-uppsats vid Mitthögskolan i Härnösand.
 - 2003b. Rock Art in Northern Europe- RANE. PM 2003: 1 över inventering i Ramsele socken, Ångermanland, Västernorrlands län. Kulturmiljövårdarna AB.
 - 2003c. Hällmålningar i Ångermanland, i; Länsstyrelsen Västernorrlands tidskrift Skikt Nr 9 oktober. Härnösand.
 - 2003d. Rock Art in Northern Europe- RANE. Tillägg till PM 2003:1 över inventering i Ramsele socken, Ångermanland, Västernorrlands län. PM 2003: 2. Kulturmiljövårdarna AB.
 - 2003e. Hällmålning- Lillklippen i Stenviksstrand, Ramsele socken, Ångermanland, Västernorrlands län. PM 2003:3. Kulturmiljövårdarna AB.
 - 2003f. Hällmålning- Brinnåsklippen, Fjällsjö socken, Ångermanland, Jämtlands län. Kulturmiljövårdarna AB i Härnösand. PM: 2003:4
 - 2004a. Bastuloken. Ett boplatsoområde vid våtmark i Stenviksstrand, Ramsele socken, Ångermanland, Västernorrlands län. Forntid i Ramsele och Kulturmiljövårdarna AB i Härnösand. Rapport 2004:1
 - 2004b. Tre nyupptäckta hällmålningar i västra Ångermanland. Forntid i Ramsele och Kulturmiljövårdarna AB i Härnösand. Rapport 2004:2.

LITTERATUR

- Andersson, Berit.** 2002. Hällmålningen på Storberget och dess omgivande fornlämningar, i; Regional Arkeologi 2-Hällbilder & hällbildernas omgivning (red. Klang, Lindgren, Ramqvist). Mitthögskolan Örnsköldsvik. Örnsköldsvik.
- Aronsson, Kjell-Åke & Ljungdahl, Ewa.** 2000. Nyupptäckta hällmålningar i Jämtland och Härjedalen. Bevarande, dokumentation och tillgänglighet, i; Fornvännen 2000 / 2